

Snart voksen

- overgang fra ungdom til voksen for personer med lett utviklingshemming

Helgelandssykehuset Mosjøen
Habiliteringsteam for barn og voksne
Karen Molenaar og Marita Undhjem Kristiansen

Prosjektperiode september 2009 – juni 2011

FORORD

Denne rapporten presenterer det arbeidet som er gjort og anbefalinger for veien videre i forbindelse med prosjektet ”Snart voksen – overgang fra ungdom til voksen for personer med lett utviklingshemming” ved Habiliteringsteam for barn og voksne, Helgelandssykehuset Mosjøen.

Det handler om ungdom i nåtid og framtid.

Mosjøen, 22.06.2011

Janne Kvalfors
Avdelingsleder
Prosjektleder

Karen Molenaar
Fagkonsulent
Prosjektarbeider

Marita Undhjem Kristiansen
Fagkonsulent
Prosjektarbeider

enten.....eller

Jeg spurte en gang en sebra:
Er du sort med hvite striper eller hvit med sorte striper?
Og sebraen så på meg og sa:
Er du sterk med svake sider eller svak med sterke sider?
Er du god med onde påfunn eller ond med gode påfunn?
Er du glad med triste dager eller trist med glade dager?
Er du flink med dumme innfall eller dum med flinke innfall?
Og slik fortsatte og fortsatte
og fortsatte den og aldri, aldri, aldri spør jeg
en sebra om striper igjen.

Shel Silverstein

INNHOLDSFORTEGNELSE

INNHOLDSFORTEGNELSE	3
INNLEDNING.....	4
BAKGRUNN FOR PROSJEKTET	4
MÅLGRUPPE.....	4
PROSJEKTGJENNOMFØRING	5
PROSJEKTORGANISERING	5
MÅLSETTINGER.....	6
TILTAK.....	7
<i>Kurs til ungdom</i>	7
<i>Foreldrekveld</i>	7
<i>Systemarbeid</i>	7
<i>Kursmateriale</i>	8
RESULTATER.....	8
KURS TIL UNGDOM	8
FORELDREKVELD	9
SYSTEMARBEID.....	9
KONKLUSJON OG ANBEFALINGER	10
KURS TIL UNGDOM	10
FORELDREKVELD	10
SYSTEMARBEID.....	11
ETTERORD.....	11
LITTERATURLISTE	12

INNLEDNING

Bakgrunn for prosjektet

”Koordinert plan for Habiliteringstjenesten for barn og voksne i Helse Nord RHF” (2007) anbefaler habiliteringsteamene i regionen å utforme prosedyrer for å sikre ansvarsfordeling i perioden overgang barn, ungdom og voksen. Med utgangspunkt i dette har vi valgt å rette søkelyset vårt mot overgangen fra ungdom til voksen, og vi har i dette prosjektet avgrenset oppgaven til å gjelde målgruppen personer med lett utviklingshemming mellom 15 – 21 år. Bakgrunn for valg av målgruppe var ut i fra dagens etterspørsel i Habiliteringsteam for barn og voksne ved Helgelandssykehuset Mosjøen.

I Handlingsplan for habilitering av barn og unge (IS –1692) understrekes blant annet viktigheten av god habiliteringsbistand til ungdom med funksjonsnedsettelse i deres overgang til voksenlivet, og et familieperspektiv i vår tjenesteyting. Planen viser til at *”mange brukere opplever tjenesteapparatet som fragmentert, lite helhetlig og dårlig koordinert”* (Helsedirektoratet 2009:13)

Målgruppe

Ungdom/unge voksne som har diagnose lett utviklingshemming står overfor ulike utfordringer. De har ofte vanskeligheter med å finne mestringsopplevelser i hverdagen, redusert sosial tilhørighet og dårlig selvfølelse. Dette kan medføre frustrasjon, tilbaketrekking, uønsket atferd og/eller utvikling av psykisk uhelse. Mange har mangel på kompetanse og forståelse i forhold til seg selv; egne styrker og svakheter. De fleste har liten kjennskap til forventninger og muligheter i forbindelse med overgangen til en voksen tilværelse.

Utviklingen av sosial kompetanse skjer i samspill med andre ungdommer, og ikke av foreldre og andre voksne. Det er viktig at de har venner og møter andre ungdommer som de kan identifisere seg med. Ungdommer i denne alderen er opptatt av hvordan andre oppfatter dem, noe som påvirker deres egen identitetsutvikling og selvbilde. Sosial kompetanse har betydning for ungdommens psykisk helse, mestring av stress og psykososial risiko. Man ser gjerne sammenheng mellom mangel på sosial kompetanse, mobbing, ensomhet, aggresjon og depresjon. Utvikling av identiteten er et resultat av større deltakelse i sosiale sammenhenger og gjennom utvikling av forståelse av seg selv, sin plass i samfunnet og i sine relasjoner (Tetzchner 2003). Ungdommer med lett utviklingshemming kan ofte mangle arenaer for å utvikle dette. Det sosiale nettverket har betydning for opplevelse av identitet, tilhørighet, trygghet og mening i tilværelsen.

Foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne har et behov for å få kunnskap om deres barns funksjonsnedsettelse og deres rettigheter. Å være foreldre til en ungdom som holder på å utvikle seg til en selvstendig voksen, kan i seg selv være utfordrende. For foreldre til barn med nedsatt funksjonsevne kan det oppleves enda vanskeligere med bakgrunn i barnets bistandsbehov.

Både kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten møter målgruppen. Familiens behov for tiltak er i dag, mens systemet kan ha lang saksbehandling og ventetid. Dette kan medføre vanskeligheter med å gi et godt og tilpasset tilbud, og kan skape frustrasjon hos familien.

PROSJEKTGJENNOMFØRING

Prosjektorganisering

Styringsgruppe

- Jan Inge Pettersen/Venche Abel, Direktør Helgelandssykehuset Mosjøen
- Børge Nordås, Avdelingsjef ved DPS Mosjøen
- Bouke Strikwerda, Psykiater ved DPS Mosjøen
- Janne Kvalfors, Avdelingsleder i Habiliteringsteam for barn og voksne Mosjøen
- Elisabeth Bogfjellmo, Enhetsleder ved Miljøterapitjenesten, Vefsn kommune
- Marit Angeremo, Lokallagsleder NFU-Vefsn
- Anne Mari Haugnes, Rehabiliterings- og habiliteringskontakt i Vefsn kommune
- Karen Molenaar, Fagkonsulent Habiliteringsteam for barn og voksne Mosjøen
- Marita Undhjem Kristiansen, Fagkonsulent Habiliteringsteam for barn og voksne Mosjøen

Prosjektgruppe

- Tove Solhaug, Avdelingsleder ved Miljøterapitjenesten i Vefsn kommune
- Liv Byrkjeflot, Helsesøster i Vefsn kommune
- Merete Solem, Foreldrerepresentant
- Janne Kvalfors, Avdelingsleder i Habiliteringsteam for barn og voksne Mosjøen
- Kristin Lawrence, Fagkonsulent Habiliteringsteam for barn og voksne Mosjøen, til 01.08.10
- Karen Molenaar, Fagkonsulent Habiliteringsteam for barn og voksne Mosjøen
- Marita Undhjem Kristiansen, Fagkonsulent Habiliteringsteam for barn og voksne Mosjøen

Roller og ansvar

Prosjekteier: Helgelandssykehuset Mosjøen
Prosjektleder: Janne Kvalfors, Avdelingsleder i Habiliteringsteam for barn og voksne
Prosjektarbeidere: Marita Undhjem Kristiansen, Fagkonsulent
Karen Molenaar, Fagkonsulent

Prosjektperiode

Prosjektet hadde oppstart i september 2009 og ble avsluttet 30.06.2011.

Nedslagsfelt

Deltakerne ble henvist fra nedslagsfeltet til Helgelandssykehuset Mosjøen: Vefsn, Grane og Hattfjelldal

Utgifter

2009

70% stilling kr 247 800,- - 4 mnd kr 82 600,-

2010

70 % stilling kr 247 800,- - 12 mnd kr 247 800,-

Kost/aktiviteter kr 12 700,-

2011

70 % stilling kr 247 800,- - 6 mnd kr 144 500,-

Totalt: kr 487 600,-

Målsettinger

Målsettinger er beskrevet i prosjektbeskrivelsen og har vært retningsgivende for milepælsplanen.

Formål

Formålet med prosjektet er å bidra til at ungdom og foreldre står bedre rustet i overgang fra ungdom til voksenliv, samt god samhandling mellom systemene og foresatte. Dette skal bidra til gode prosesser for ungdommen til å innta voksenlivet.

Hovedmål

Ungdom med diagnosen lett utviklingshemming får en opplevelse av at de står bedre rustet i overgangen mellom det å være ungdom til å bli voksen.

Foresatte til ungdom med diagnosen lett utviklingshemming får en forståelse for det ungdommen deres står overfor, samt at de får anerkjennelse for deres foreldrerolle.

Fremme god samhandling og tydeliggjøre prosessene og rollefordeling mellom kommunehelsetjenesten, spesialisthelsetjenesten og ungdom/foresatte.

Habiliteringsteam for barn og voksne ved Helgelandssykehuset Mosjøen skal gjennom prosjektet utvikle metoder for et bedre faglig tilbud til målgruppen, pårørende og tjenesteytere når det gjelder overgang fra ungdom til voksen.

Delmål

- Delmål knyttet til ungdom:

Bevisstgjøring av egen identitet og bli tryggere på seg selv

Øke sosial kompetanse

Øke kunnskap om tema knyttet til det å bli voksen

Fremme god psykisk helse

- Delmål knyttet til foresatte:

Oppnå bedre forståelse av prosessen som ungdommen går igjennom

Oppnå bedre forståelse for den prosessen foreldrene går igjennom

Få bedre kunnskap knyttet til det å ha et barn med lett utviklingshemming i forhold til overgang ungdom – voksen.

- Delmål knyttet til systemet:
Fremme kjennskap til hverandre i systemet både i kommunehelsetjenesten og i spesialisthelsetjenesten.
Få oversikt over ulike roller og det ansvaret man har i kommunehelsetjenesten, spesialisthelsetjenesten og familien.

Tiltak

Ut i fra målsettingene har vi arbeidet med tiltak knyttet til ungdom med lett utviklingshemming, deres foresatte og systemet.

Kurs til ungdom

Vi har i prosjektperioden gjennomført to kursrekker med psykoedukativ tilnærming, en for 5 gutter og en for 4 jenter. Den yngste deltakeren var 16 år, den eldste 20 år. Noen av dem var henvist til oss fra før, andre ble henvist spesielt i forhold til kurset. Kurset omfattet sju kursdager fra 09.00 – 14.30 på DPS Helgelandssykehuset i Mosjøen. Tema for kursdagene var:

- Hvem er jeg?
- Funksjonsnedsettelse
- Følelser
- Venner og kjærester
- Kropp og seksualitet
- Utdanning og arbeid
- Selvbestemmelse, og overgangen fra foreldrehjem til eget hjem

Vi har hatt en individuell forsamtale med deltakerne for å bli litt kjent og for å avklare forventninger og behov. Etter avsluttet kurs har vi hatt en evalueringssamtale med hver av deltakerne. I denne samtalen har deltakerne også fått tilbakemelding i forhold til deres deltakelse, utvikling og anbefalinger med bakgrunn i de behovene vi har observert i løpet av kurset. Fastlege har mottatt avslutningsnotat etter endt kurs.

Foreldrekveld

I prosjektperioden har vi to ganger arrangert tre foreldrekvelder til foresatte til kursdeltakerne. Ved første gjennomføring hadde kveldene en tidsramme på 2 ½ t. Andre gang varte de i 3 timer. Tema for kveldene var:

- Funksjonsnedsettelse og identitetsutvikling
- Selvbestemmelse og fra foreldrehjem til eget hjem
- Rettigheter, nåtid og framtid

Vi har hatt en individuell forsamtale med alle foresatte for å bli litt kjent med dem og deres ungdom. I denne samtalen har vi snakket med dem om deres behov for informasjon og hvilken kunnskap de har om diagnose, funksjonsnivå og rettigheter. Etter deltakelsen har vi hatt evalueringssamtale med foresatte. I denne samtalen har foresatte, med samtykke fra deres barn, fått tilbakemelding gitt til ungdommen.

Systemarbeid

Vi har arrangert et informasjons- og diskusjonsmøte den 4.februar 2011 for aktuelle samarbeidspartnere som møter målgruppen i både kommunehelsetjenesten, spesialisthelsetjenesten, NAV, PPT, Ungdomsskole, Videregående skole og Norsk Forbund for Utviklingshemmede (NFU). Prosjektet og erfaringene ble presentert med mulighet for spørsmål og diskusjon. Med bakgrunn i

målsettingene, styringsgruppe- og prosjektgruppemøter og våre erfaringer, har vi foreslått å etablere to arbeidsgrupper. Den ene for å ivareta og implementere videreføring av kurstilbudet og den andre for å se på muligheten for å forbedre informasjonsflyt og samarbeid mellom foresatte, kommunehelsetjenesten og spesialisthelsetjenesten. Forslag gitt på møte var å lage en nettside der all informasjon som er nødvendig er lett tilgjengelig for alle. Denne nettsiden kan ha et livsløpsperspektiv med en tidslinje som er relatert til barnets og ungdommens utvikling og behov.

Prosjektet og våre anbefalinger er presentert på fagseminar for Samhandlingsreformen for Grane, Vefsn og Hattfjelldal kommune – Rehabilitering/ Habilitering den 26.mai 2011 og for Omsorgsutvalget i Vefsn kommune den 15.juni 2011.

Kursmateriale

I prosjektperioden har vi utviklet, satt sammen og prøvd ut eget kursmateriale som kan benyttes ved gjennomføring av senere kurs. Kursmateriale vil bli tilgjengelig etter prosjektperioden for Habiliteringsavdelingene i Helgelandssykehuset.

RESULTATER

Vi velger å ikke evaluere hvert enkelt delmål for seg, da noen går over i hverandre og andre er vanskelig å måle konkret, eksempelvis det å fremme god psykisk helse. Resultatene er basert på våre erfaringer og informasjon vi har mottatt gjennom prosjektperioden. Deltakerne, både ungdom og foresatte, har gjennom godt oppmøte og aktive tilstedeværelse på kurset vist at de er interessert og har behov for tilbudet. Vi har gjennomført evaluering av hvert kurs og foreldrekveld ved hjelp av evalueringsskjema og samtaler underveis, samt individuell evalueringssamtale i etterkant av gjennomført program. Disse har bidratt til at vi har fått et innblikk i hvordan både ungdom og foresatte har opplevd kursene og foreldrekveldene, samt hva de har behov for.

Kurs til ungdom

Prosjektet har gitt erfaring om at deltakerne har manglende kompetanse i forhold til egen diagnose og liten forståelse for hva funksjonsnedsettelsen kan bety for dem i deres hverdag på vei mot voksenalder. Dette kan medføre at det blir vanskelig for dem å formidle deres utfordringer til andre nærpersoner, og å se egne behov for støtte og hjelp.

Deltakerne gir tilbakemelding om at de har satt stor pris på å møte de andre deltakerne. De hadde et ønske om å møtes oftere etter avslutningen av kurset, men opplevde det som vanskelig å få dette til på egen hånd. Behovet var større hos jentene enn hos guttene.

Kurset har gitt mulighet for deltakerne til å stille spørsmål eller dele erfaringer sammen med noen andre ungdommer i lignende situasjon. Det å kjenne seg igjen i andre, bidro til at de ble mer bevisst egne utfordringer og behov. Kurset ble en arena der det var tillatt å ta opp alt mulig og der ingen spørsmål var dumme. Deltakerne har opplevd at de fikk anerkjennelse for den de er og opplevde at de ble tatt på alvor. Dette kan ha bidratt til å gi bedre selvfølelse, noe som igjen kan bidra til å gi god psykisk helse.

Tilstedeværelse av to fagpersoner var viktig for å strukturere samtalen, samt å gi trygghet og støtte til å ta opp vanskelige tema. Det var mulighet til å ta opp individuelle problemstillinger med en av

kurslederne utenfor grupperommet. Noen av deltakerne benyttet seg av dette. Deltakerne satte pris på at kurset ble arrangert på en annen arena enn skolen.

Enkelte tema som var tatt opp på kurset var kjent fra før, eksempelvis gjennom samtale med helsesøster. Kurset har vist at deltakerne har behov for repetisjon og nærmere forklaringer i forhold til enkelte tema. Behovet for informasjon har også endret seg etter hvert som de har blitt eldre. Bruk av ulike tilnæringsmåter som eksempelvis video, brettspill, rollespill, innhenting av andre fagpersoner og samtaler for å formidle informasjon, har bidratt til bedre læring og forståelse. I løpet av kurset og etter individuelle evalueringssamtaler, viser deltakerne et behov for videre oppfølging og støtte om enkelte tema.

Foreldrekveld

Til andre gjennomføring ble foreldrekvelden utvidet med en halv time med bakgrunn i tilbakemelding fra første gruppe om noe kort tid. Tid til pause og uformelle samtaler ble evaluert som viktig. Foresatte mente at det var bra med variasjon i arbeidsform.

Foresatte ga uttrykk for et stort behov for å møte andre foresatte i lignende situasjon i en liten gruppe. De fleste har lite erfaring med å møte andre foresatte for å dele erfaringer og utveksle informasjon. De har behov for støtte og anerkjennelse for den rollen de har og opplevde at de fikk dette på foreldrekveldene.

Foresatte har ulik kompetanse om deres barns funksjonsnedsettelse og har ulike erfaringer med forståelse fra andre knyttet til det å ha et barn med funksjonsnedsettelse. Foresatte har gitt tilbakemelding på at de etter kveldene har fått bedre kunnskap og forståelse for hva det vil si å ha lett utviklingshemming.

Foresatte formidler et stort behov for mer og bedre informasjon om rettigheter og tilbud, hvem de skal kontakte og når det er lurt å starte ulike prosesser. De har gitt uttrykk for at de gjennom foreldrekveldene har blitt kjent med nye rettigheter og tilbud som de ikke var kjent med fra tidligere. De satte stor pris på oversikt over aktuelle nettsider de kan bruke for å innhente ytterligere informasjon. De skulle gjerne ha hatt denne informasjonen tidligere, og gjerne i små grupper.

De er bekymret for framtiden både med tanke på flyttingen fra foreldrehjem til eget hjem, fritidstilbud og arbeid. Dette med bakgrunn i erfaringer og informasjon om at det i dag er et manglende tilbud i heimkommunen.

Systemarbeid

Erfaringene i prosjektet etter tilbakemeldinger fra deltakerne, deres foresatte og systemet, gir oss en bekreftelse på at det er behov for å forbedre informasjonsflyten, ansvarsfordeling og samarbeid i systemet. Dette gjelder tilbud knyttet til fritid, bolig/bistand, praksis/arbeid.

Etter informasjons- og diskusjonsmøte i Vefsn kommune ble det ikke etablert arbeidsgrupper for å jobbe med felles videreføring av kurstilbudet og bedre oversikt og samhandling i systemet i forhold til målgruppen. Det ble i møte anbefalt å sende prosjektrapport med anbefalinger til Vefsn kommune for vurdering av mulige tiltak. Styringsgruppen har etter møtet anbefalt å sette fokus på "Snart voksen..." gjennom Samhandlingsreformen.

KONKLUSJON OG ANBEFALINGER

Basert på resultatene har vi noen anbefalinger for videreføring av ”Snart voksen...” Noen av anbefalingene under kurs til ungdom gjelder også tilbudet til foresatte.

Kurs til ungdom

”Snart voksen...” er et kurs til ungdom med nedsatt funksjonsevne der temaene er relatert til det å ha en funksjonsnedsettelse. Temaene for kurset bygger på hverandre der kurslederne har en viktig oppgave med henhold til å ivareta helheten. Gjennom deltakelse på kurs ønsker man at deltakerne selv skal bli mer bevisst på hvordan deres utfordringer henger sammen og påvirker deres vei mot det å bli voksen.

- Kurset sees på som et forebyggende tiltak for personer som har nedsatt funksjonsevne. Dette anses som en kommunal oppgave. Spesialisthelsetjenesten kan bistå med faglig kompetanse ved gjennomføring.
- Organisering av kurstilbud bør være avklart mellom kommune og spesialisthelsetjeneste gjennom en samarbeidsavtale.
- Tilbudet må gjøres kjent for aktuelle samarbeidspartnere i kommune, spesialisthelsetjeneste, videregående skole og PPT.
- Vi anbefaler at det er to kursholdere tilstede ved gjennomføring; en fra kommunen og en fra spesialisthelsetjenesten.
- Kurset bør gjennomføres på dagtid og i en avgrenset tidsperiode.
- ”Snart voksen...” har i prosjektperioden hatt deltakere mellom 16 og 20 år. Vi vet at ungdommer i målgruppen har forsinket utvikling, også i forhold til modenhet. Med bakgrunn i dette mener vi at dette er riktig aldersgruppe for deltakelse på kurset, men at man kan ta ut deler av kursmateriale og tilpasse det til yngre personer ved behov.
- Kurset er et tilpasset og tilrettelagt tilbud til målgruppen som går ut over den alminnelige og generelle opplæringen som ungdom får på skolen og i heimen.
- Deltakere på kurs bør være diagnostisert og være kjent med egen diagnose.
- Kurset kan tilpasses personer med annen type funksjonsnedsettelse enn til personer med lett utviklingshemming.
- Deltakelse på kurs isolert sett er ikke nok, men det bør være en del av et helhetlig tilbud og oppfølging. Avslutningsnotat etter deltakelse bør sendes fastlege og ungdommen/foresatte med kopi til koordinator.
- Ungdom med nedsatt funksjonsevne har behov for å møte andre ungdommer i liknende situasjon og behov for sosialt samvær. Noen har vansker med å ivareta dette på egenhånd. Vi anbefaler at det blir lagt til rette for et treffsted på faste tidspunkt for ungdom og unge voksne med nedsatt funksjonsevne med voksen kontaktperson tilstede.

Foreldrekveld

Foreldrekveldene viser seg å være etterlengtet tilbud for foresatte. For de eldste deltakerne, opplevde foresatte at informasjon skulle vært gitt tidligere.

- Foresatte har behov for å få informasjon om diagnose og rettigheter på et tidligere tidspunkt, samt erfaringsutveksling i mindre grupper med andre foresatte.
- Vi mener at det i forbindelse med kurs til ungdom vil være nyttig å gi foresatte et tilbud på kveldstid for å diskutere og utveksle erfaringer. Kursholdere bør være tilstede for å besvare eventuelle spørsmål, gi råd og veiledning.

Systemarbeid

Gjennom prosjektet har vi fått større innsikt i hvor vanskelig det er for familier å orientere seg i systemet, både kommunalt, innen spesialisthelsetjenesten og i skoleverket. I tillegg opplever fagpersoner at systemet kan virke uoversiktlig og fragmentert.

- Vi mener at det blir nødvendig å satse på bedre samhandling mellom ulike nivåer, etater og familier. Først og fremst blir det viktig å se på og evaluere hvordan informasjon er tilgjengelig, hvordan samarbeidet foregår per i dag og hvordan dette kan forbedres. Brukerorganisasjoner bør involveres i denne prosessen.
- Bedring av informasjonsformidling og tilgjengelighet på internett gjennom en nettside, kan bidra til å bedre samarbeid mellom familier og fagpersoner.
- Internettsiden må være brukervennlig, ha logisk oppbygging og inneha et livsløpsperspektiv. Nettsiden bør være en del av kommunens nettside med linker til eksempelvis spesialisthelsetjenestens nettside, aktuelt lovverk, helsedirektoratet, NAV m.m.
- Internettsiden kan inneha en personlig side, "Min side" hvor man logger seg inn og får informasjon om egen Individuell Plan, fremdrift i forhold til søknader, venteliste m.m.
- Internettsiden skal være til støtte og hjelp for både familier, koordinatorene og andre fagfolk for å finne viktig og relevant informasjon om blant annet rettigheter.

ETTERORD

Vi vil takke deltakerne, både ungdom og foresatte, for at de har stilt opp og prøvd ut materiale sammen med oss. En takk til styringsgruppen for tilbakemeldinger og støtte, og prosjektgruppen for råd og diskusjoner underveis. I tillegg takker vi Helgelandssykehuset for muligheten til å jobbe med prosjektet "Snart voksen..."

LITTERATURLISTE

Helsedirektoratet 09/2009 Handlingsplan for habilitering av barn og unge. IS-1692

Helse Nord RHF 2007 Kronikersatsingen. Koordinert plan for Habiliteringstjenesten for barn og voksne i Helse Nord

Tetzchner, Stephen von 2003 *Utviklingspsykologi. Barne- og ungdomsalderen*. Oslo: Gyldendal Akademisk